

RIPP ZOLTÁN

1956 EMLÉKEZETE ÉS AZ MSZMP

A Magyar Szocialista Munkáspárt harminchárom esztendő története során – a kezdet és a vég rövid szakaszaitól eltekintve – meglehetősen egyhangúan viszonyult az 1956-os forradalom történetéhez. Mereven ragaszkodott az 1956–1957-ben elfogadott értékeléshez, amely nélkül a kádárista hatalom legitimitációjának alapjait lehetett volna kérdésessé tenni, és a társadalmi emlékezetet is e koncepciónak megfelelően igyekezett befolyásolni. Az állandóság ki is alakította az MSZMP és 1956 viszonyával kapcsolatos sztereotípiákat. A közhelyessé kopott fteleteket ismerve is érdemes áttekinteni e három évtized történetét abból a szempontból, hogy a párt miként próbálta befolyásolni az 1956-ra való emlékezést. Már csak azért is, mert számos ma élő korosztály számára nem 1956 őszének emléke a közvetlen élmény, hanem a róla való *hivatalos megemlékezések emlékezete*, illetve ezek reflexiójának tapasztalata a társadalom különböző köreiben. Az MSZMP által manipulált emlékezetet felkavarták és elnyomták a rendszerváltás éveinek 1956-tal kapcsolatos eseményei, ennek nyomán a kádárista megemlékezés emlékezete is egy sajátos elfojtástörténet keretében kezd elhomályosulni, eltorzulni.

A Kádár-korszakban az 1956-tal kapcsolatos „kollektív amnéziának”, az elfojtás folyamatának része volt, hogy a hatalom is sokáig feltűnően visszafogottan reflektált az 1956-os problémára. A felejtetés stratégiájának direkt alkalmazása és a hatalom önbizalmának alakulása egymással szoros – fordítottan arányos – összefüggésben volt: a biztonságérzet csökkenésével növekedett az 1956 emlékével való foglalkozás intenzitása. Az MSZMP vezetőit csak a kényszer vitte rá, hogy szembenézzenek az 1956-os problematikával. Ennek megfelelően a konzolidált időszakokban szinte kizárólag az *évfordulók* – mégpedig a „kerek” évfordulók – idején került előtérbe a kérdés, már csak azért is, mert az ellenzéki megnyilvánulások is ezekre az alkalmakra összpontosultak. Aligha választható célirányosabb módszer a téma feltárására, mint hogy figyelmünket az évfordulókra összpontosítjuk.

Témánk szempontjából négy markánsan eltérő szakaszt lehet elkülöníteni az MSZMP történetében. Az első: a forradalom leverését követő rövid időszak, amelyben a párt kialakította a maga 1956-interpretációját, és azt intenzíven igyekezett rákényszeríteni a társadalomra. A második: a hatvanas és a hetvenes évek, a felejtetés passzív időszaka. A harmadik szakasz a nyolcvanas évek: az MSZMP offenzívája a maga kanonizált 1956-értelmezésének újraerősítésére. Az utolsó szakasz már a defenzívába kerülés és a párt 1956-értelmezésének összeomlásához vezető folyamat.

A KÁDÁRISTA 1956-OS HAGYOMÁNY KANONIZÁLÁSA

A forradalom leverését követő néhány évben – a megtorlás keltette félelem csöndjében – az MSZMP vezetői arra törekedtek, hogy az emlékezetet hamis tudással, a tudnivalók elsajátíttatásával helyettesítsék. Nem csupán arról volt szó, hogy a párt kialakította az „ellenforradalomra” való emlékezés egyedül eltűrhető módját, hanem arról is, hogy 1956-interpretációjának kánonjába számtalan valóságos élménnyel alá nem támasztható momentum is került, mindenekelőtt az „ellenforradalmi összeesküvésről” szóló elmélet igazolása jegyében. A kanonizált tudás gyors elsajátíttatása és emlékezetbe vésése mellett a párt vezetői arra is törekedtek, hogy kialakítsák a hivatalos megemlékezés liturgiáját, s ennek keretében szelektív emlékezetet teremtsenek az ellenforradalom-konceptió alátámasztására. Az első időszak agresszív propagandájának feladata volt tehát, hogy megalapozza és tartóssá tegye azt az állapotot, amelyben a nyilvános emlékezet arra korlátozódik, amit tudni *kell* 1956-ról. Az ezzel ellentétes magánemlékezet elhomályosítását pedig csak a megtorlás keltette félelemre és az idő jótékony hatására bízhatták.

A későbbiek fényében egyáltalán nem tekinthető tipikusnak az „ellenforradalom” első évfordulóján lezajlott hivatalos megemlékezés. Kétségtől mentes fontos funkciója volt az elrettentés, ennek megfelelően szorosan kapcsolódott a megtorlás folyamatához, jó alkalmat kínálva az önigazolásra. Ugyanakkor lényeges volt az a szerepe is, amelyet az 1956-ról rögzítendő tartós kép kialakításában – ahogy akkoriban nevezték: a „társadalmi tudat formálásában” – kellett betöltenie. Az intenzív propagandatevékenységre módot adó évfordulós eseménysor különösen kedvező lehetőséget kínált az akkorra már kialakított hivatalos kánon érvényességének deklarálására.

Az 1956-os események hivatalos értékelése valójában már 1957 első felében lezárult, az MSZMP júniusi országos értekezlete csak rátette a pecsétet, amikor megerősítette a KB dokumentumaiban foglaltakat. Ennek ellenére az évforduló idején a párttagok számára sem volt funkciótlán az újabb és újabb megerősítés, hiszen az érvényes változat többlépcsős átértékelés eredményeként alakult ki, vagyis az emlékezetből a párt korábbi interpretációit is hiánytalanul ki kellett törölni. Már csak azért is, mert 1956. október 23-a és 1957. február vége között a kommunista párt szinte az összes lehetséges értékelésvariánst felvonultatta. Csak emlékeztetőül idézzük: az október 23-a utáni első meghatározás szerint *ellenforradalmi lázadás* robbant ki, amelybe bekapcsolódtak a megtévesztett fiatalok és a joggal elkeseredett dolgozók. Az október 28-i fordulat platformja *nemzeti demokratikus mozgalomként* határozta meg az eseményeket. Az MSZMP alapító nyilatkozata november 1-jén már *dicsőséges népfelkelésről* beszélt, s az új párt egyértelműen a forradalom platformjára helyezkedett. A Kádár-kormány megalakulását bejelentő felhívás már újra ellenforradalomról beszélt, de megfordította az első értékelés logikáját, s eszerint a nemes célokkal indult tömegmozgalom *ellenforradalom*má fajult. A kádári vezetés az újrainterpretáláskor ebből a kétszakaszos értékelésből indult ki. Az ígéreteken alapuló, rövid novemberi konszolidációs periódusban megpróbálta az akceptálható „jogos követeléseket” leválasztani a lényegi ellenforradalmi tartalomról. Miután a kísérlet sikertelen volt, a kétszakaszos értékelés gyorsan átváltott az „objektív” *kezdettől fogva ellenforradalom* volt meghatározásra. A decemberi párthatározatból, amely a nevezetes négy ok egymás mellé rendelésével jellemezte ellenforradalomként a történeteket, gyorsan kibomlott az eleve benne rejlő koncepció az *ellenforradalmi összeesküvésről*. Ez az interpretáció már nem elégedett meg azzal, hogy az eseményeket kezdetüktől fogva szervezett ellenforradalomként minősítse – visszatérve a felkelés éjszakáján született állásponthez –, hanem kiegészítette a külső és belső ellenség összeesküvésével, sőt ehhez hozzákapcsolta a Nagy Imre-csoport tudatos árulását

is. Csak azért érdemes röviden mindezt felidézni, hogy világosan látható legyen: a kommunista párt saját történetének kritikus szakaszát csak úgy tudta hozzáigazítani a koncepciójához, hogy a valóságos eseményeket törölnie kellett belőle. A legsürgetőbb feladat éppen az volt, hogy 1956 hivatalos értékelését kételyektől mentesen fogadják el a párt soraiban. Miután ez az előfeltétel 1957 közepére teljesült, az évfordulós megemlékezés idején már az egységesen és agresszíven „ellenforradalmazó” párt hozhatta az emberek tudomására, miként hangzik az 1956-ról szóló tudás kanonizált változata, amely a hatalom legitimációjának alapjává vált.¹

A konszolidált kádári időkben az MSZMP emlékezetében az 1956. decemberi párt-határozatra való hivatkozás vált etalonná. Az emlékezetpótló tudás alapját azonban eleinte nem ennek a korábbi vitákból származó dokumentumnak a hangvétele határozta meg, őrizve a kompromisszumok halvány maradványait, hanem az 1957 elején kibontakozott lényegesen durvább értékelés. Jól mutatja ezt mindaz, amit Kállai Gyula fejtett ki tavaszi előadásában és tanulmányában,² megtámogatva a fehér könyv³ kötetéibe foglalt „bizonyító” anyaggal.

1957 októberének megemlékezésorozata nemcsak abban volt atipikus, hogy különös agresszivitással szolgálta a szelektív emlékezettel kiegészített pártos, „osztályharcos” tudás rögzítését, hanem abban is, hogy a későbbiekhez képest kuriózumnak számított a legfelsőbb vezetők feltűnő szerepvállalása. Kádár kétszer is megszólalt ezekben a napokban (igaz, formálisan egyszer sem közvetlenül az évfordulóval kapcsolatban), s beszédeiben nem mulasztotta el, hogy hangsúlyozza az ellenforradalom elleni erőszak alkalmazásának szükségességét.⁴ Münnich Ferenc is két nagy *Népszabadság*-cikkkel jelentkezett, az ő reszortja láthatóan a szovjet kapcsolat kezelése volt. A párt Politikai Akadémiáján tartott előadása a semlegességet mint a szocializmus ügyének elárulását mutatta be, a Szovjetuniót pedig az ország újbóli felszabadítójaként dicsőítette.⁵ 1957-ben Gromov szovjet nagykövet is fontosnak tartotta, hogy kolumnás cikkében összekapcsolja az orosz forradalom évfordulóját az 1956-os „internacionalista segítséggel”.⁶ A Kádár-kormány első évét ünneplő november 3-i Münnich-féle vezércikk ellentmondást nem tűrő hangon, s kifejezetten megfélemlítést és gyűlöletkeltést célzó kitételekkel ítélte el az „ellenforradalmat”.⁷ Jellemző, hogy a leghangosabban „ellenforradalmazó” Marosán György volt az október 23-i sportesernoki aktívauilés szónoka,⁸ és ő beszélt

1 Bővebben lásd Ripp Zoltán: Az MSZMP legitimációja a Kádár-korszak kezdetén. *Mozgó Világ*, 1997. 11. sz. 21–34. o.

2 Kállai Gyula: *A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében*. Budapest, 1957, Kossuth, 38. o. Lásd erről Feitl István bevezetőjét: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. 3. köt. Szerk. Baráth Magdolna, Feitl István. Budapest, 1993, Intera Rt., 11–12. o.

3 *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. 1–4. köt. Kiadta a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. Budapest, 1957, Zrínyi Nyomda; [5. köt.] *Nagy Imre és bántársai ellenforradalmi összeesküvése*. Budapest, 1958.

4 Először a HNF Országos Tanácsa ülését kihasználva beszélt, október 23-ra időzítve a beszéd ismertetését, majd a KISZ első országos értekezletén – kiemelve, hogy a nemzeti kérdésben és az ifjúsággal kapcsolatban is az MSZMP képviseli az egyedül helyes politikát. Mindkét beszédet ismertette a *Népszabadság* 1957. október 23-án, illetve 27-én. Teljes szövegüket lásd Kádár János *Művei*. 1. köt. 1956–1958. Budapest, 1987, Kossuth, 335–357. o.

5 Münnich Ferenc: A magyar nép a Nagy Októberi Szocialista Forradalom útján. *Népszabadság*, 1957. október 25.

6 J. I. Gromov: A szovjet és a magyar nép barátságáért. *Népszabadság*, 1957. november 6.

7 Münnich Ferenc: Egy esztendő. *Népszabadság*, 1957. november 3.

8 Az október 23-án megrendezett aktívauilésen az elnökségben helyet foglalt szinte a teljes felső pártvezetés: Kádár János, Fehér Lajos, Kállai Gyula, Kiss Károly, Marosán György, Münnich Ferenc, Rónai Sándor, Somogyi Miklós, Nemes Dezső (*Népszabadság*, 1957. október 24.).

az első forduló központi rendezvényén, a Köztársaság téren október 30-án megtartott nagygyűlésen is, ahol hivatalos becslés szerint negyedmilliónyian vettek részt.

Október elején még vita folyt arról, hogy ekkor tartsák-e a központi megemlékezést, vagy november 4-én. A budapesti pártbizottság Végrehajtó Bizottsága október 7-i, a megemlékezést előkészítő ülésén hangsúlyos érv volt, hogy az akciónak hagyományteremtő hatása lesz, márpedig ez inkább a Kádár-kormány megalakulásának megünneplését indokolta volna. A politikai helyzet miatt mégis október 30-a mellett döntöttek.⁹ Marosán György szónoklatából ki is derül, hogy miért. Kijelentette: demonstrálni akarják, hogy ha kell, vérük ontásával is megakadályozzák az 1956. októberi szegény megismétlődését. Fontos szempont volt a „munkáshatalomért életüket áldozók” és az őket „eláruló” Nagy Imrék szembeállítását. Az árulás elítélése volt a legsürgetőbb, hogy ezzel lehessen magyarázni, miért nem volt képes a párt elsöpörni október 23-a után – Marosánt idézve – a „szennyest áradatot”.¹⁰

Az első forduló megünneplését tehát mindenekelőtt az aktuális hatalmi politika határozta meg, s bár hasonló formában nem ismétlődött, alapja lett a következő évtizedekben a valódi emlékezést elnyomó „háttértudásnak”, amelynek fenntartásához a szükséges emlékeztetők sohasem maradtak el.

A második forduló – az 1958. évi országgyűlési választások előkészületei közepette – már sokkal visszafogottabb volt. A későbbi megemlékezéseket vetítette előre az, hogy a párt az október 23-a körüli napokban hallgatott, hiszen Fogarasi Bélának a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésén Lukács György nézeteit támadó – a revizionizmusellenes ideológiai kampány szerves részeként elhangzott – előadását aligha tekinthetjük az évfordulóra szánt reprezentatív megnyilvánulásnak.¹¹ Október 30-án az előző évvel szemben kifejezetten csöndes megemlékezést tartottak a Köztársaság téren, és november 4-re, a Kádár-kormány megalakulásának évfordulójára időzítették az 1956-os lecke ismétlését – egy vezércikk erejéig.¹²

1958 őszén egyébként jókora botrányt váltott ki a pártvezetésben egy 1956-os dokumentumkötet, amely a Párttörténeti Intézetben készült el, s a Kossuth Könyvkiadóban közvetlenül a megjelenés előtt állt. A kötet összeállításáról 1957 novemberében Kálmán Endre előterjesztése alapján döntött a központi Titkárság, s miután a kézirat elkészült, sőt már ki is volt szedve a nyomdában, szinte véletlenül került a pártvezetés elé engedélyezésre. A PB 1958. augusztus 26-án hatályon kívül helyezte a publikálásról szóló titkársági határozatot, egyúttal Biszku Béla vezetésével bizottságot küldött ki annak megállapítására, kit terhel a felelősség az elkészült munkáért.¹³ A PB határozatában éles hangon ítélte el az összeállítást, amely elmentmondott a párt értékelésének; nem igazolta a kivégzett Nagy Imréről és tetteiről kialakított hivatalos képet, és alkalmas volt arra, hogy a pártvezetés egyes tagjainak magatartását „rosszhiszeműen értelmezzék”. Ez utóbbi megjegyzés főként Kádár-ra vonatkozott, akinek

9 Az MSZMP Budapesti Bizottság Végrehajtó Bizottsága 1957. október 7-i ülésének jegyzőkönyve. In Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23.–március 15.–június 16. a Kádár-korszakban. 1–2. köt.* Budapest, 1996, Magvető, 1. köt. 10–12. o.

10 Negyedmillió nagygyűlés a Köztársaság téren a párház megrohanásának évfordulóján. *Népszabadság*, 1957. október 31.

11 Ismerteti a *Népszabadság* 1958. október 23-i száma.

12 Két harcos év. *Népszabadság*, 1958. november 4.

13 Az ügyről részletesebben lásd Horváth Julianna bevezetőjét az MDP vezető testületeinek 1956. október 24–28. közötti dokumentumaihoz. In *Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24–28.* Szerk. és a jegyzeteket készítette Horváth Julianna, Ripp Zoltán. Budapest, 1997, Napvilág, 21–22. o.

elfelejtésre ítélt beszédeit is beválogatták a szerkesztők a kötetbe. A PB vitájában elhangzottak évtizedekre meghatározottak a „kínos” dolgokra emlékeztető 1956-os dokumentumok sorát. A gyűjteményt szigorú kutatási zárlat alá vonták, egyúttal deklarálták az 1956 történetének feldolgozásával kapcsolatos alapelvet: nem követhető a „káros objektivizmus”, az osztálypolitika érdekeit sértő „minden áron való igazságra törekvés”¹⁴. Ettől fogva évtizedeken át csak a már megjelent iratok voltak felhasználhatók.

Az ötvenes évek végére a valóságos élményekre épülő emlékezet és az azt alátámasztó dokumentumok egyaránt kitiltattak az 1956-os események felidőzéséből. Ezek után a hatalom az 1956-ról megkívánt tudás formális elsajátításáért avagy a hallgatásért cserébe *nyugalmat* kínált. Be lehetett fejezni az 1956-tal való intenzív foglalkozást. Az MSZMP ettől kezdve megelégedett azzal, hogy kis dóziszokban adagolja az emlékeztető „védőoltásokat”.

A Belügyminisztérium illetékes szervei a Kádár-korszakban természetesen végig fontosnak tartották a preventív fellépést, és nyomatékosan intették azokat, akiket illetett, hogy nem emlékezhetnek meg nyilvánosan a forradalomról. Ezen a „foglalkozásszerű” tevékenységen kívül azonban más szempontból is sajátos volt a belügyi-honvédelmi területen az 1956-ról való megemlékezés, mivel a belső kohézió erősítése érdekében itt nagyobb jelentőséget tulajdonítottak neki, mint másutt. Megpróbálkoztak egyfajta hőskultusz ápolásával is, de az „ellenforradalom elleni harc” mártírjairól való bensőséges megemlékezés erre kevésbé bizonyult alkalmasnak.

1960. október 30-án felavatták a Köztársaság téri emlékművet,¹⁵ s ezt követően megváltozott a megemlékezés időpontja. A következő években már november 4-én rendezték a koszorúzásokat. A megemlékezéseket mindig az MSZMP fővárosi vezetősége rendezte, sohasem ennél magasabb szintű szervek. Először az emlékműnél, majd a munkásmozgalom halottainak temetőjében, végül a fegyveres erők halottainak sírjánál tisztelegtek a pártvezetők.

A hatvanas évektől tehát kettős jellege volt a megemlékezésnek. November 4-én a kádári vezetés a saját hatalomátvételét és politikai sikereit kívánta megünnepelni, ugyanakkor a Köztársaság téri helyszínnel is megmaradt a funkciója. A tér az MSZMP-t a hatalomvesztésre emlékeztette, mégpedig az ellenforradalom-koncepció alátámasztására leginkább alkalmasnak ítélt esemény felidőzésével; ellenfeleiben és az egyre közömbösebbnek mutatózó tömegekben pedig felvillanhatta a megtorlás emlékét.

A HALLGATÁS ÉS A FELEJTÉS IDEJE: A HATVANAS–HETVENES ÉVEK

A „klasszikus” Kádár-korszakban először a tizedik évforduló mutatta meg plasztikusan, hogy az MSZMP miként alakítja hosszú távon az 1956-os emlékezéshez való viszonyát. Mintha a pártvezetés magára is vonatkoztatta volna a felejtetés stratégiáját: nem foglalkozott a témával. Még olyan értelemben sem került az ügy a pártvezetés elé, hogy legalább a szándékoságot ki lehetne mutatni a probléma elkerülésében. Valójában az 1966-os politikai helyzetben nem is látszott indokoltnak, hogy sokat foglalkozzanak az évfordulós előkészületekkel. A párttagság láthatóan elfogadta az ellenforradalom-koncepciót, a problematikus mozzanatok firtatását pe-

14 Jegyzőkönyv a PB 1958. szeptember 2-án megtartott üléséről. Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 288. f. 5/93. ő. e.

15 Az MSZMP PB 1960. október 25-én döntött „a magyar szabadságért elesett hősök emlékműve” avatásáról és a megemlékezésről. Akkor már szó sem volt nagygyűlés jellegű rendezvényről, a budapesti dolgozók ötszáz küldötének meghívását határozták el. MOL M-KS 288. f. 5/206. ő. e.

dig elhárította. Az emberek többsége – mi más tehetett volna – elfogadta a felkínált alkut: hallgatott annak fejében, hogy békén hagyták.

A *Népszabadság* 1966-ban is hozta a november 4-i szerkesztőségi cikket, amely arról tanúskodott, hogy az MSZMP végképp elkötelezte magát az 1956. decemberi párthatározat hangvétele mellett. (A tankönyvek tanúsága szerint a pártoktatásban is ugyanez történt.) Az évfordulós megemlékezés során a fő hangsúlyt a legfontosabb tételek „emlékeztető” súlykölása mellett a később elért eredmények propagálására helyezték. Új forma is megjelent az emlékeztetésben: a tudományos konferencia, amely azonban 1956 eseményeiről a kádári politika sikereire irányította a figyelmet.¹⁶ Jellemző, hogy a hivatalos történetírás első jelentősebb könyvei a tizedik évforduló utáni évben jelentek meg,¹⁷ mintegy kibontva a párt kanonizált 1956-képének részleteit. A koncentrált, figyelemfelhívó, felzaklató emlékeztetés helyett – szándékosan vagy önkéntelenül – a legcélszerűbb megoldást választották: a hosszú távon érvényesülő „agymosást”.

A pártvezetés azért két dologra ügyelt. Az egyik: ne jelenjen meg a hivatalostól eltérő felfogást közvetítő, „hibás” vagy akár csak „hiányos” emlékképet keltő publikáció. Szimpomatikus volt ebből a szempontból a Nógrádi Sándor memoárjának publikálása körüli hercehurca, amely abból fakadt, hogy a visszaemlékezésben a lektorok hiányosságokat fedeztek fel Nagy Imre és az 1956-os végkifejlet értékelése körül.¹⁸ A másik dolog fontosabb volt: ellenzéki-ellenséges megnyilvánulások elfojtása, különösen a nyugati (döntő részben emigrációs) propagandatevékenység ellensúlyozása. A PB 1966. februárban tárgyalta a belső ellenséges erőkről szóló előterjesztést, s ebben meg is jelent az 1956-os problematika, mint ami a kulturális-ideológiai életben okozhat némi gondot. Annyi veszélyt azonban nem fedeztek föl benne, hogy az indokot adott volna offenzív magatartásra az évforduló kapcsán.¹⁹

Ugyanez a visszafogottság nyilvánult meg abban a júliusi PB-határozatban is, amelyet a Nyugaton tervezett 1956-os évfordulós megemlékezések ellensúlyozására hoztak. A leglényegesebb mondanója úgy szól, hogy az MSZMP „ne térjen vissza direkt módon az ellenforradalmi eseményekhez”, hanem a párt újjászervezésének, a Kádár-kormány megalakulásának, a decemberi párthatározatnak az évfordulójáról emlékezzék meg.²⁰ A pártvezetés ekkor nem reflektált a határozati javaslatnak arra a tételére, amely szerint a nyugati propaganda fő vonala várhatóan az lesz, hogy a magyar politika sikereit az 1956-os nagy népi megmozdulás figyelmeztető hatására vezessék vissza.²¹ Természetesen 1966-ban sem mulasztották el a szokásos megemlékezést az „ellenforradalom” áldozatairól, ezzel együtt a tizedik évfordulót szín-

16 1966-ban a Párttörténeti Intézet és a pártfőiskola rendezett konferenciát. Ismerteti Zsilák András: Tudományos tanácskozás fejlődésünk új évének történetéről. *Társadalmi Szemle*, 1966. 12. sz. 54–60. o.

17 Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban*. Budapest, 1967, Akadémiai; Hollós Ervin: *Kik voltak, mi akartak?* Budapest, 1967, Kossuth.

18 Orbán László feljegyzése a PB-nek. MOL M-KS 288. f. 22/1966/1. 3. e.

19 Az MSZMP PB 1966. február 1-jei ülésén tárgyalta a „belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről” szóló napirendi pontot. A határozat megállapította, hogy 1964-ig sikerült elszigetelni a rendszerrel szemben álló erőket, ám azóta aktivitásuk fokozódott. A dokumentum szerint az ideológiai-kulturális életben volt a legaktívabb az ellenséges tevékenység: „revizionista, nacionalista személyek napirenden tartják politikai rehabilitálásukat, az ellenforradalom újraértékelését és az ellenforradalom egyéb követelését”. MOL M-KS 288. f. 5/386. 3. e.

20 Jegyzőkönyv a PB 1966. július 12-én tartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/400. 3. e.

21 MOL M-KS 288. f. 22/1966/1. 3. e.

te észrevétlenül abszolválta a párt,²² mintegy alátámasztva a felejtetési politika eredményességét.

A sikeres eljelentéktelenítés jó időre meghatározta az MSZMP magatartását. Az 1956-os problematika eltűnt a pártvezetés napirendjéről. A tömegpropaganda helyzetéről szóló jelentések sem feszegették a kérdést. A pártoktatásban pedig elintézték Az ellenforradalom leverése és a konszolidáció tanulságai című obligát tankönyvfejezettel.²³

Nem csoda, hogy a tizenötödik évforduló 1971-ben ismét alig volt észrevehető, az úgynevezett hangulatjelentések sem érintették. Igaz, ezek az összeállítások valójában nem a közhangulatról informáltak, viszont hűen tükrözték, hogy a hivatalos propaganda a hallgatást választotta. 1971 őszén a Mindszenty-ügy lezárulásával kapcsolatos aktuális hírek ugyan váltottak ki reflexiót az információs jelentések összeállításából, de – a bagatellizálás nyilvánvaló jeleként – nem kötötték össze az 1956-os problematikával.²⁴

Az MSZMP központi apparátusában a nyugati propagandáról készült összefoglaló jelentések is megnyugtató képet keltettek, mintegy visszaigazolván a hallgatás stratégiáját.²⁵ A párt-sajtó továbbra is csak a Köztársaság téri megemlékezésről szóló protokolláris tudósításra szorított fényképekkel és rövid kommentárral, és osztályharcos hangot megütve jelezte: semmi nem változott 1956 értékelésével kapcsolatban. Inkább az volt feltűnő, hogy a kommentár az „ellenforradalommal szembeszálló hős forradalmárok” emlékének ápolása mellett a harmadik világháborúval fenyegető imperialista provokáció képének megerősítésére összpontosította mondanivalóját.²⁶

A kádárizmus elhallgatásstratégiájának „klasszikus” megnyilvánulása a huszadik évforduló volt. Az MSZMP vezető szervei felkészülésként csupán arról tárgyaltak – a szokásos belüleges aktivitás persze megvolt²⁷ –, hogy miként lehet Magyarországtól távol tartani a nemkívánatos külföldi televíziós forgatócsoportokat.²⁸ A helsinki egyezmény aláírása után ez nehezebben kezelhető kérdés volt, mint korábban, például 1966-ban, amikor a PB úgy döntött, hogy kereken elutasítja az „évfordulós” beutazási kérelmeket, kivéve azokat, akikkel kapcsolatban korábban „jó tapasztalatokat” szereztek.²⁹

A pártvezetés a korábbi évfordulók nyugati propagandájának alig érzékelt társadalmi hatásából arra a következtetésre jutott, hogy az ellenséges propaganda intenzitása, illetve eredményessége tovább csökken. Később rá kellett ébrednie, hogy ez a számítás nem egészen vált

22 Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, valamint Agitációs és Propagandaosztálya tájékoztató jelentése a KB tagjainak, 1966. november 10. MOL M-KS 288. f. 11/1992. 6. e.

23 Lásd a tizenötödik évfordulót megelőző jelentéseket, amelyek a PB 1971. április 21-i határozata alapján készültek: MOL M-KS 288. f. 22/1971/44–45. 6. e. A pártoktatás jellemző 1956-képéről lásd *A magyar munkásmozgalom rövid története. Tankönyv. A Magyar Szocialista Munkáspárt tanfolyama*. Budapest, 1977, Kossuth, 271–291. o. A vonatkozó fejezetet Zsilák András írta az érvényes pártdokumentumok alapján.

24 Lásd az 1971. október–novemberi információs jelentéseket: MOL M-KS 288. f. 22/1971/14. 6. e.

25 Az Agitációs és Propagandaosztály jelentései az „imperialista propagandáról”: MOL M-KS 288. f. 22/1971/36. 6. e.

26 Megemlékezés az 1956-os ellenforradalom áldozatairól. *Népszabadság*, 1971. november 5.

27 Jellemző, hogy az 1976. október–novemberi információs jelentésekben csak azok a pártszervezetek reflektáltak az évfordulóra, amelyeknek dolguk volt vele: a BM és a HM Politikai Főcsoportfőnökség, illetve a Magyar Rádió. MOL M-KS 288. f. 22/1976/15. 6. e.

28 Megyeri Károly levele Grósz Károlyhoz, az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztály vezetőjéhez, 1976. július 9. MOL M-KS 288. f. 22/1976/24. 6. e.

29 A PB 1966. július 12-i döntése: MOL M-KS 288. f. 5/400. 6. e.

be.³⁰ A hangulatjelentések továbbra is a hallgatás stratégiáját tükrözték vissza: szinte egyáltalán nem jelentek meg az 1956-os évfordulóval kapcsolatos vélemények. Ezúttal még a korábbi évekre jellemző „figyelemelterelő” nagy rendezvényről sem gondoskodtak október 23-ra. A *Népszabadság* november 4-i kötelező megemlékező cikke pedig a korábinál is szűkebb terjedelemben, a húsz év eredményeit méltatva, a szocializmus fölényét hangsúlyozva és az imperialista törekvéseket „leleplezve” ismételte meg a szokásos kitételeket – a „helyes úton járunk” mondanivaló alátámasztása érdekében. Ha az elhallgatás stratégiájának tudatosan volt része az unalomba fullasztás, akkor az MSZMP tervezői jól számítottak: a hetvenes években a sivár hivatalos megnyilatkozások minden sorából vigasztalanul szivárgott a kötelező lözungok unalma.

Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy a hetvenes évek végén az MSZMP politikusainak is feltűnt a fiatalok tájékozatlansága 1956 ügyében. Ezen nem segíthetett, hogy az egyetemek és főiskolák kötelező munkásmozgalom-történeti kurzusaira kiadott tankönyv szövegrengetegében megbújt néhány 1956-ról szóló oldal, amely természetesen az 1956. decemberi párháztározat koncepciója alapján íródott.³¹ A hatalom 1956-os hagyományának kánonja hivatalosan létezett, formálisan, illetve látszólagosan sikerült is elfogadtatni a téma iránt amúgy egyre közömbösebbnek mutakozó emberekkel, ugyanakkor egyre kevésbé volt képes kiváltani olyan hatást, amellyel a rendszer iránti politikai elkötelezettség ügyét szolgálta volna.

OFFENZÍVA AZ ELLENFORRADALOM-KÉP MEGSZILÁRDÍTÁSÁRA A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

A teljes hallgatás stratégiája a nyolcvanas évekre véget ért, csak a valódi történet elhallgatása, elhallgattatása értelmében maradt fenn. A negyedszázados évfordulón fordulat következett be a korábbi évekhez képest: a megemlékezést intenzív propagandakampány jellemezte, amely Nyugaton is feltűnést keltett.³²

A kampány fő eleme a *Népszabadság* nyolcrészes sorozata volt októberben Ez történt címmel. A PB 1981 nyarán határozott róla. Szigorúan meghagyták, hogy az újságírók a sorozat elkészítése során a párt érvényes elvi határozataira és a már megjelent dokumentumokra támaszkodjanak, s biztosítékként Aczél Györgyöt jelölték ki konzultánsnak.³³ A cikksorozaton kívül 1956-os műsorok voltak a rádióban és a tévében,³⁴ a párt elméleti folyóirata pedig augusztustól decemberig sorozatosan közölt tanulmányokat, valamint interjúkat az események kommu-

30 A Magyar Rádió vezetői összefoglalót készítettek az ellenséges rádióadásokról, amelyet a KB Agitációs és Propagandaosztályának helyettes vezetője véleményezett. MOL M-KS 288. f. 22/1976/24. 6. e. Ugyancsak a Magyar Rádió pártszervezetének információs jelentése mutatott rá, hogy a magyar tömegtájékoztatás defenzívába került az évforduló időszakában a Nyugattal szemben. MOL M-KS 288. f. 22/1976/15. 6. e.

31 *A magyar munkásmozgalom története 1868–1976. Egyetemi és főiskolai tananyag.* Szerk. Szakács Kálmán. Budapest, 1977, Kossuth. (A vonatkozó fejezet Zsilák András írása.)

32 Az egyik jellegzetes értelmezés a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* című lapban jelent meg, amely a változást úgy értékelte: a pártvezetés ekképp próbálta ellenőrzése alatt tartani a kibontakozó vitát. Az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztálya jelentése 1981 harmadik negyedévének nyugati propagandájáról. MOL M-KS 288. f. 22/1981/16. 6. e.

33 Az MSZMP KB PB 1981. július 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5/830. 6. e.

34 A fogadtatásokról készült információs jelentést lásd MOL M-KS 288. f. 22/1981/46. 6. e.

nista résztvevőivel.³⁵ Tartalmi újdonság nem volt a megjelentekben, csupán annyi változott, hogy kiléptek a tananyag keretei közül, a megismernivalókat valamelyest fogyaszthatóbbá próbálták tenni, és újra a tömegpropaganda eszközei útján tállták.

Hangsúlyosabbá vált a „nemzeti tragédia” kategória,³⁶ amely Kádárnak egy 1972-es beszédében keltett először feltűnést. Molnár János viszont helyesen mutatta ki 1987-ben – igaz, ő az ellenforradalom-koncepció fenntartása jegyében tette –, hogy ez semmiféle változást nem hozott az értékelésben.³⁷ Kétségkívül felkínálta azonban (a felelősség kérdésében vallott álláspont változtatása nélkül) a sajnálkozás gesztusát, mintegy ajánlatként a megbékélésre, persze csak a hivatalos álláspont tudomásulvétele fejében.

A kérdés az: mi hozta a változást a megemlékezés formájában a nyolcvanas évek elejére? Az offenzívának nem volt parthatározatba foglalt magyarázata. Nincs olyan dokumentum, amelyből megállapítható lenne, hogy a pártvezetés jól átgondolt, tudatos stratégiaváltást határozott el, különböző pártiratokból azonban össze lehet állítani a változást eredményező motívumsort.³⁸ Öt fő ok mutatható ki.

Az első a lengyelországi válság, amely alkalmat adott az 1956-os felkelés előzményeivel való összehasonlításra. Megjelentek olyan nyílt utalások, amelyek szerint 1956-ban is a lengyel válságból terjedt át a forradalom lángja Budapestre.

A második ok: a magyarországi ellenzék fellépése, amit főként a Bibó-emlékkönyv körüli hosszas huzavona állított előtérbe, és kapcsolt egyúttal az 1956-os évfordulóhoz.³⁹

A harmadik ok a Nyugat és az 1956-os emigráció megnövekedett aktivitása volt. Az év elejétől érkeztek a jelentések arról, hogy készülődnek az évfordulóra, s emellett a korábbi tapasztalatok is megtették hatásukat. A Nyugaton megjelent elemzések egy része reménykeltőnek vélte a Kádár-rendszer fellazulásának jeleit, és lehetségesnek tartotta az elmozdulást 1956 értékelésében is.⁴⁰ Mások viszont a rendszer kérlelhetetlenségét emelték ki, nyilvánvaló összefüggésben a szovjet tábor ellen ebben az időszakban indított konzervatív offenzívával. Mindezzel szemben az MSZMP politikájának következetességét és sikerességét kívánta demonstrálni.

A negyedik tényező ehhez kapcsolódik: az MSZMP-ben úgy vélték, cáfolniuk kell azt a vélekedést, hogy a szovjet tábor „legvidámabb barakkja” az 1956-os események hatására vált viszonylag liberálisra. A rendszer önlegitimációjának alapelemeként fontos volt újra megerősíteni: az 1956-os események „ellenforradalomként” való elítélése kétségbevonhatatlanul jogos volt és maradt.

Az ötödik ok a nemzedéki probléma. Már korábban felmerült, hogy az 1956-os megtorlás óta eltelt időben felnőtt fiatalok igen keveset tudnak a történetekről. A Szabad Európa Rádió

35 Az „irányadó” cikket Berecz János írta 1956 – negyedszázad távolából címmel, *Társadalmi Szemle*, 1981. 8–9. sz. 67–81. o. A folyóiratnak interjút adott: Bakó Ágnes, Brutyó János, Kállai Gyula, Cservénka Ferencné, Szirmai Jenő, Eperjesi László, uo. 11–12. sz. Elméleti keretet szolgáltatott a témához: H. Varró Rózsa–Bede Rita: Korunk ellenforradalmairól, uo. 10. sz.

36 Lásd például az előszóban, amelyet az *Ez történt* című sorozat brosúra formájú kiadása elé írtak. Budapest, 1981, Népszabadság–Kossuth, 4. o.

37 Molnár János: A Magyar Szocialista Munkáspárt 1956-ról. *Párttörténeti Közlemények*, 1987. 3. sz. 165–166. o.

38 MOL M-KS 288. f. 22/1981/17. 6. e.

39 Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése az Agitációs és Propagandabizottságnak a Bibó-emlékkönyvről. MOL M-KS 288. f. 41/363. 6. e. Közli Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Dokumentumok*. Budapest, 1995, T-Twins. 120–135. o.

40 Főleg Vas Zoltán *Viszontagságos életem* címmel megjelent visszaemlékezései, valamint néhány Bibó-írás közreadása vetette fel, hogy Nagy Imre és a forradalom árnyaltabb értékelést kaphat.

1981 elején pedig kifejezetten az ifjúságnak készített műsorokban kezdett intenzíven foglalkozni a magyar forradalommal.

Mindezek a tényezők azután visszaköszöntek a megemlékezések hatását elemző dokumentumokban, amelyek az évforduló után a „megnyertük a propagandacsatát” vélekedés jegyében tájékoztatták a KB-t. A pártvezetés kimondottan sikeresnek értékelte a sajtókampányt.⁴¹ Külön elismerést kapott Berecz János a tévészereplésért, s ez a dicséret megalapozta azt, hogy öt évvel később újra a frontvonalba állítsák őt. Időközben Berecz nemcsak a téma „reszortosaként”, hanem 1985-től az ideológiáért felelős KB-titkárként is kulcspozícióba került.

A harmincadik évfordulón az MSZMP propagandakampánya az 1981-eshez képest is fölerősödött: a párt újra megpróbálta „megnyerni” a propagandaharcot. Magabiztosságot sugallva akarta demonstrálni az erejét, pedig egyre inkább defenzívába került. A pártvezetés nem volt hajlandó számolni azzal, hogy miközben a „döntő csata” látszatával áltatta magát – merthogy ez történt –, valójában elszalasztotta a lehetőséget, hogy elmozduljon tarthatatlan álláspontjáról.

A külső és belső politikai körülmények alapvetően megváltoztak 1986-ra – ezekhez azonban nem tudott alkalmazkodni az évfordulós megemlékezés, mert egy évvel a válság elmélyülését felgyorsító XIII. pártkongresszus határozatai után a kádárizmus alapjai még érinthetetlenek voltak, a párt még nem vetett számot a válság mélyülésének jeleivel. A gazdasági válság eszkalációja idején egyre kevésbé lehetett az igazi 1956 felidézését a kádárizmus eredményeinek hangoztatásával elhárítani.

A gorbacsovi politika kibontakozása után már nem érvényesült a klasszikus kádári „kikacsintási” effektus (persze továbbra sem tűnt tanácsosnak Moszkvát ingerelni az 1956-os kérdés feszegetésével). A reykjavíki csúcstalálkozó árnyékában az „imperialista agresszió” emlegetése sem lett volna kifejezetten illedelmes magatartás az 1956-os megemlékezésen; főleg hogy a nyugati gazdasági függés erősödése is egyre nyilvánvalóbbá vált. Másfelől nem vált be az a számítás sem, hogy az enyhülés miatt az amerikai magatartás visszafogottabb lesz az öt évvel korábbinál: 1981-ben Reagan elnök október 23-ra deklarációt kiadva személyesen is szerepet vállalt az 1956-os megemlékezésben.⁴²

A pártvezetést úgy tájékoztatták, hogy a magyar emigránsok számára az életkoruk miatt a harmincadik évforduló lesz az *utolsó alkalom* jelentős nyilvánosság szervezésére, s ez is a „győzni akarást” erősítette.

A legnagyobb gondot az ellenzék erősödésével kapcsolatos ügyek megszaporodása okozta: a szamizdat irodalom, Donáth Ferenc temetése, a *Tiszatáj*-ügy, a Csurka-szilencium és főként az Írószövetség közgyűlésének előkészítése, mely utóbbi Kádárt az 1956-os analógia miatt különösen nyugtalanította.⁴³ Nagy visszhangja miatt a legnagyobb gondot a *magyar–lengyel–csehszlovák–keletnémet közös október 23-i ellenzéki felhívás* okozta a pártvezetésnek.⁴⁴

41 Az MSZMP KB PB határozata, 1981. október 27. MOL M-KS 288. f. 5/839. 6. e.

42 Az Agitációs és Propagandaosztály 1982. januári jelentése, amely a KB tagjainak készült, igyekezett bagatellizálni ennek jelentőségét. MOL M-KS 288. f. 11/4474. 6. e.

43 Kádár János az MSZMP PB 1986. november 4-i ülésén az 1956-os évfordulós kampányra utalva arra hívta fel a figyelmet, hogy az Írószövetséget az imperialisták az ellenzék legális fórumává kívánják tenni. Kijelentette: „Nem kell azzal törődni, hogy most sok a gondunk, vagy 1956 évfordulója volt. Van határ, s ha megengedjük, hogy túllépjük, megnézhetjük magunkat, hogy hol tudunk megállni”. MOL M-KS 288. f. 5/982. 6. e.

44 A felhívás szövege: MOL M-KS 288. f. 22/1986/1. 6. e. Megjelent: *Beszélő*, 1986. 18. sz.; *Beszélő össziadás 1–3. köt.* Budapest, 1992, AB-Beszélő, 2. köl. 602. o.

A megemlékezésre 1986 elejétől minden korábbinál alaposabban készültek a pártközponthban. Az Agitációs és Propagandabizottság részletes tervet fogadott el, felsorolni is sok volna a benne foglalt teendőket.⁴⁵ Néhány új tényezőre azonban érdemes utalni.

Először is arra, hogy már nemcsak a fiatal, hanem a középkorú generáció is a propaganda kiemelt célcsoportja lett, mivel már nekik sem voltak közvetlen 1956-os tapasztalataik. Másodsor: a korábbiaknál hangsúlyosabban jelent meg az ellenséges propagandával való közvetlen konfrontáció követelménye. Harmadsor: nagyobb hangsúlyt kívántak helyezni néhány tartalmi kérdésre, például az 1956-os demokratikus mozgalom és az ellenforradalom megkülönböztetésére, a demokrácia és a pluralizmus azonosításának elutasítására, a nemzeti sajátosságok kiemelésére a szocializmus hazai építésében. Negyedsor: elhatározták, hogy megjelentetnek pártdokumentumokat, mindenekelőtt az 1953. júniusi párthatározat szövegét.⁴⁶ Ötödször: a külföldi propagandában vezető szerepet szántak a pártvezetők interjúinak és írásainak.⁴⁷ Kuriózum volt, hogy maga Kádár János is adott interjúkat nyugati lapoknak, illetve tévécsatornáknak, miközben itthon az évfordulóval kapcsolatosan továbbra sem nyilatkozott.⁴⁸ A hazai propagandában pedig jelentős teret adtak az 1956-ban szerepet játszó politikusok visszaemlékezéseinek.⁴⁹

Az évfordulás offenzíva leghatásosabb eleme ezúttal nem a *Népszabadság* újabb sorozata volt,⁵⁰ hanem a televízió *Velünk élő történelem* című műsora, amely megpróbálta elfogadhatóbb formában tálni a régi mondanivalót. A műsor és az egész évforduló MSZMP-s „sztárja” Berecz János volt, aki KB-titkárként az egész kampányt irányította, de emellett láthatóan ambicionálta a nyilvános szereplést is. A pártvezetés őt próbálta „objektív” szakértői színben is feltüntetni.⁵¹ Berecz tartott beszédet a Kádár-kormány megalakulásának évfordulóján a rendhagyó módon Szolnokon rendezett ünnepségen.⁵² Nyilván a feszültségcsökkentést is szolgálta, hogy a tradíciót megtörve ezúttal a véres atrocitásokat idéző Körtársaság tér helyett a Kádár-kormány megalakulásának mitológiájához tartozó helyszínt választottak.

45 MOL M-KS 288. f. 22/1986/1. 6. e.

46 Mindez jóval Szabó Bálint első könyvének megjelenése után történt, amely tartalmazta a határozat részletes ismertetését. Szabó Bálint: *Új szakasz az MDP politikájában 1953–1954*. Budapest, 1984, Kossuth, 165 o. A júniusi párthatározatot a *Propagandista* című folyóirat 1986. évi 4. számában adták közre.

47 A világsajtóban elhelyezni kívánt cikkek és külföldön kiadandó könyvek listája: MOL M-KS 288. f. 22/1986/21. 6. e.

48 Legnagyobb visszhangja a *Time* magazinban megjelent „nyitó” interjúnak volt. Vö. MOL M-KS 288. f. 11/4494. 6. e.; 288. f. 22/1986/27. 6. e. – Kádár az amerikai NBC televíziónak nyilatkozva az előzetesen egyeztetett kérdéseken túl hajlandó volt röviden az 1956-os problémát firtató kérdésekre is válaszolni. Ezekben a válaszokban nem ment túl a korábbi hivatalos megnyilatkozásokon. Magyar fordítását lásd: MOL M-KS 288. f. 22/1986/2. 6. e.

49 *Sorshelyzetek* címmel a rádióban hangzott el sorozatműsor. Vámos György szerkesztésében kötet is készült belőle (Budapest, 1986, RTV–Minerva).

50 Tények válaszolnak. *Népszabadság*, 1986. október 16–23.

51 Ismét ő írta a párt elméleti folyóiratába az évfordulós cikket, lásd Berecz János: Pártról és reformról – kétfrontos érzékenységgel. *Társadalmi Szemle*, 1986. 10. sz. 43–52. o. A PB 1986. augusztus 26-i határozata alapján interjút adott a Magyar Rádió *A párt újjászervezése, konszolidáció 1956* című műsora részére. MOL M-KS 288. f. 5/976. 6. e. – Berecz számára a PB még 1981. augusztus 4-én külön engedélyezte, hogy 1956-ról szóló könyve kiegészítésére tanulmányozzon egy a Párttörténeti Intézet archívumában őrzött dokumentumot: a forradalom leverését követően készített eseménytörténeti összefoglalót. MOL M-KS 288. f. 5/833. 6. e.

52 *Népszabadság*, 1986. november 5.

A fő cél nem az volt, hogy árnyalják, hanem hogy megerősítsék az MSZMP 1956-értékelését. Ezt támasztották alá az évfordulóra kiadott könyvek is,⁵³ a találáson viszont valamelyest változtattak az elfogadhatóság érdekében. Az offenzívával azt próbálták sugallni, hogy az MSZMP nem fél őszintén szembenézni a kényes problémákkal sem. Ennek érdekében mindent megtettek az ellenzéki megnyilvánulások „feltűnésmentes” elnyomása, illetve ellensúlyozása érdekében. Az MSZMP értékelésének alapképlete úgy foglalható össze: „1956 nemzeti tragédia volt, ám tartalmában ellenforradalom, tehát a rehabilitálásról szó sem lehet.”

Ezzel szemben a magyar, lengyel, csehszlovák, keletnémet ellenzékiek említett felhívása a magyar forradalom programját érvényes példának tekintette. A demokratikus ellenzék ezzel a rendszer alapjait kérdőjelezte meg. A pártvezetést mégsem elsősorban a december elején Eörsi István lakásán lezajlott nagy jelentőségű ellenzéki 1956-os konferencia foglalkoztatta, amely nyíltan vállalta a forradalom örökségét.⁵⁴ Jobban zavarta az Írószövetség tervezett közgyűlése körül kialakult, már említett feszültség,⁵⁵ ezt ugyanis nem lehetett a kényszeredetten megtúrt illegális körülményei közé szorítva elzárni a nyilvánosságtól.

Az MSZMP 1986. őszi offenzívája kudarcot vallott, noha a pártvezetők ezt nem ismerték fel.⁵⁶ Nem sikerült ellensúlyozni a nyugati propagandát, amelyben az 1956-os hagyomány és az ellenzéki tevékenység bemutatása szorosan összekapcsolódott. Ráadásul Olaszországban nemcsak a szocialisták és a kommunisták között, hanem az OKP-n belül is éles vita bontakozott ki a magyar 1956 megítéléséről, ez pedig előrevetítette, hogy a Nagy Imre-per 1988. évi harmincadik évfordulóján hasonló vitákra lehet számítani.⁵⁷ Az információs jelentések sokkal gyakrabban említették az évforduló témáját, mint a korábbi években, bár többnyire igen röviden, mintegy a társadalom többségének közömbösségét feltételezve. A jelentésírók közül valószínűleg kevesen érzékelték a valóságos hatást, ők felhívták a figyelmet az MSZMP-offenzíva ellentmondásos fogadtatására, az 1956-ról alkotott vélemények polarizáltságára, illetve a hivatalos álláspontban rejlő ellentmondások feltárulására.⁵⁸ Az 1986–1987-es pártoktatási év tapasztalatairól készült jelentés igen óvatosan utalt arra, hogy a hallgatókkal

53 Hollós Ervin–Lajtai Vera: *Dramai napok. 1956. október 23.–november 4.* Budapest, 1986, Kossuth; Ceréb Sándor–Hajdú Pál: *Az ellenforradalom utóvédharca. 1956. november–1957. március.* Budapest, 1986, Kossuth; Szabó Bálint: *Az „övenes évek”.* Budapest, 1986, Kossuth.

54 *Övenhatról nyolcvanhatban. Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete címmel 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve.* Szerk. Hegedűs B. András. Budapest, 1992, 1956-os Intézet.

55 Vö. Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Monográfia.* Budapest, 1995, T-Twins, 355–360. o.

56 A jelentés szerint: a lakosság körében érdeklődést keltettek az 1956-os ellenforradalomról, a munkáshatalom megvédéséről, az elmúlt három évtizedről megjelent elemzések, visszaemlékezések, rádiós és televíziós műsorok, illetve a kampány keretében megtartott rendezvények. Az emberek általában pozitívan értékelték a tárgyszerű, őszinte, a tanulságok kiemelésére törekvő bemutatást. Párttagok véleménye szerint a bőséges tájékoztatás jól szolgálta a történelemszemlélet formálását, elősegítette a reális értékelést. Megfogalmazódott: a történelemről csak igazat szabad mondani, még ha olykor fájdalmas is. A jelentés különösen a *Vélünk élő történelem* című műsrot dicsérte. Lásd Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propagandabizottságnak a munkáshatalom megvédésének, a párt újjászervezésének és a Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány megalakulásának történelmi jelentőségéről folytatott agitációs és propagandamunkáról, 1986. november 28. MOL M-KS 288. f. 22/1986/40. 6. e.

57 A Külügyminisztérium jelentése az 1956-os évforduló külföldi megemlékezéseiről. MOL M-KS 288. f. 22/1986/20. 6. e.

58 MOL M-KS 288. f. 22/1986/14. 6. e.

voltak gondok az 1956-os eseményeket minősítő értéktételek és a nem kielégítő magyarázatok miatt.⁵⁹

Az évforduló „letudásával” az 1956-os problematikát látszólag gyorsan újra a szőnyeg alá söpörték, pedig a szellem kiszabadult a palackból. Az 1956-ról szóló kanonizált tudás minden bővítési, árnyalási kísérlete nyomán hasadékok keletkeztek a konstrukción, ezeket pedig a bornírt propagandakampány nem volt képes eltömlíteni az évtizedes panelek alkalmazásával.

DEFENZÍVA ÉS VERESÉG – AZ ÁTÉRTÉKELES KÉNYSZERE

Az MSZMP elszántan átküzdötte magát az 1986-os évfordulón, de többé nem folyamodhatott a bevált módszerhez, hogy hallgat egészen a következő „kerek” évfordulóig. Alig több mint két év kellett ahhoz, hogy elhangozzék a nevezetes Pozsgay-féle bejelentés, amely népfelkeléssé minősítette át az eseményeket.

1987 végére kétségtelenné vált, hogy az elmélyülő válságban az MSZMP defenzívába került: a pártvezetésnek reagálnia kellett arra, hogy az ellenzék és az úgynevezett alternatív irányzatok egyre határozottabban fejezték ki álláspontjukat.⁶⁰ Az akut problémát Nagy Imre halálának közelgő harmincadik évfordulója jelentette. Egy Berecz János számára készült feljegyzés már akkor számot vetett azzal, hogy a várható évfordulós akciók kapcsán milyen típusú reagálások közül választhatnak. Röviden összefoglalva ezek a következők voltak: 1. Az 1956-os kérdést lezártnak tekintve nem foglalkozni vele. 2. Tudományos igényű publikációval megoldani a problémát (ez volt egyébként a preferált variáns). 3. A tömegkommunikáció bevonásával vállalni a vitát, bizonyos teret adva más véleményeknek is.⁶¹ Mire a véglegesített javaslat az Agitációs és Propagandabizottság elé került, már csak a vita elől való kitérés javaslata maradt benne: „az ellenforradalom ügyét politikailag lezártnak tekintve koordináltan, a differenciált tájékoztatás elvét követve lépünk fel.”⁶² Csakhogy hallgatással már nem lehetett kitérni a vita elől, hiszen az ellenzéki nyomás erősödött, az ellenvélemények egyre inkább nyilvánosságra kerültek. Az anakronisztikus tételek ismételtetése pedig csak olaj volt a tűzre.

Az MSZMP kettős politikával próbálkozott, mintegy leképezve az ellenzéki oldalról meg nyilvánult kétféle nyomást. A demokratikus ellenzék közvetlenül politikai ügyként aktualizálta 1956 programját, a rendszer alapjait támadva lépett fel, s ezzel szemben a pártvezetés az erőszakos hatósági fellépést is vállalta. A Történelmi Igazságtétel Bizottság viszont az elítéltek ügyét humanitárius alapon vetette fel, amivel erkölcsi nyomás alá helyezte a pártvezetést, ezzel erodálva tovább a hatalom legitimitációját. Az MSZMP a kegyeleti ügyekben engedéke-

59 Az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztálya 1987. június 23-án kelt jelentése az 1986–1987-es pártoktatási év tapasztalatairól. MOL M-KS 288. f. 22/1987/37. 6. e.

60 Lásd a belpolitikai élet időszéri kérdéseiről 1987. november 20-án kelt jelentést: MOL M-KS 288. f. 22/1987/3. 6. e. – Az 1988-ban kialakult helyzetről az 1956-os hagyomány vonatkozásában lásd Hegedűs B. András: Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc reneszánsza és a rendszerváltás. Visszatekintés 1988-ra. In *Évkönyv VI. 1998*. Budapest, 1998, 1956-os Intézet, 287–295. o.

61 Az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztályán 1987. december 1-jén kelt feljegyzés Berecz Jánosnak. MOL M-KS 288. f. 22/1987/4. 6. e.

62 Jelentés Nagy Imre és társai kivégzésének harmincadik évfordulójával kapcsolatos ellenséges kampányról, 1988. február 4. MOL M-KS 288. f. 22/1987/4. 6. e.

nyebbnak mutatkozott; itt nyílt rés először a hatalom falán. A PB úgy határozott, hogy a Nagy Imre-évfordulón a kegyeleti megemlékezést a temetőben el lehet tűrni, ellenben a Batthyány-örökmécesnél tervezett politikai jellegű tüntetésre úgy kell felkészülni, hogy esetleg szükséges lesz erőszakot is alkalmazniuk.⁶³

A nagyobb – mint kiderült, az MSZMP szempontjából kedvezőtlen – hatást az erőszakos fellépés tette.⁶⁴ A párt vezetői azonban még június 16-a után sem ismerték fel, hogy a Belügyminisztérium hatáskörébe utalva már nem lehet kezelni az 1956-os problémát, s októberben megismételték a durva rendőri akciót.

A Kádárt eltávolító 1988-as pártértekezlet után az úgynevezett modellváltás kísérlete, a grósz reformretorika nagy hulláma idején az MSZMP nem talált alkalmas eszközt az 1956-os kérdés kezelésére. Kádár és követői tudták, hogy a kommunista párhatalom és így a rendszer legitimitációjának végét jelenti, ha végbemegy 1956 radikális átértékelése. A súlyos válságból radikális reformmal kimenekülni próbáló új pártvezetésnek kezdenie kellett valamit a kontinuitásproblémával.

Az MSZMP-n belül kettős folyamat volt tapasztalható. Egyfelől a Kádár utáni MSZMP-nek – mint megújuló reformpártnak – próbáltak új (vagy részben új) legitimitációt szerezni. A „modellváltó” reformokkal együtt járt a múltértékelés áthangolása. A Pozsgay Imre irányítása alatt létrehozott Történelmi Albizottságnak kellett elvégeznie az ehhez szükséges munkát: megalapozni a reformpárti kontinuitást, és végrehajtani a részleges szakítást. Volt azonban egy másik vonulat is: a Grósz-féle vezetés szerint a rendszer megőrzésének feltétele az ellenforradalom-értékelés fenntartása és a rehabilitáció elutasítása. Ennek megfelelően legfeljebb a korábbi minősítés némi finomításának engedtek volna szabad utat.

Az átértékelési folyamatot azonban, miután megindult, nem lehetett megfékezni, s az 1956-hoz való viszony egyre több konfliktust okozó kettőssége a párton belül is egyre határozottabban megnyilvánult. A feszültségek először a Grósz Károly amerikai látogatása alatt tett kijelentések nyomán manifesztálódtak. Ezek a nyilatkozatok különösen alkalmasak voltak arra, hogy feltáruljon bennük a humanitárius és a politikai megközelítés kettőssége, ami fokozta az MSZMP magatartásának elbizonytalanodását. A párton belül felzúdulást váltott ki, hogy Grósz a rögtönzés benyomását kelve először külföldön tette meg meglepő bejelentéseit. Valójában szó sem volt igazi változásról. Grósz a munkásőrparancsnokok június 13-i tanácskozásán vagy a *Newsweek*nek adott július 22-i interjújában is kiállt Nagy Imre elítélése és az ellenzéki megmozdulások erőszakos elfojtása mellett, és az Egyesült Államokban is elutasította a kivégzett 1956-os elítéltek rehabilitálását, csupán a családi temetést helyezte kilátásba, humanitárius megfontolásból. Ennek a koncepciónak megfelelően vette tudomásul a PB a miniszterelnök-főtákar amerikai látogatásáról tett jelentést 1988 augusztusában.⁶⁵

A párton belüli polarizálódás nyilvánvalóvá vált.⁶⁶ Szeptember végén már a KB ülésén is megmutatkozott a pártközvélemény erős megosztottsága 1956 ügyében. A testület 1988. szeptember 27-i ülésén Berecz János kétségtelen célzatossággal felolvasott egy levelet, amelyben egy pártszervezet aggodalmának adott hangot a belpolitikai helyzet miatt. A levélírók többek között arra figyelmeztettek: az események hasonló tartalmúak, mint 1956 őszén. Már ezen az

63 Jegyzőkönyv a PB 1988. június 14-én megtartott üléséről. Közli Kenedi: i. m. 2. köt. 201–205. o.

64 A történekről és értelmezésükről lásd György Péter: *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés. 1956 1989-ben (A régmúltól az örökségig)*. Budapest, 2000, Magvető, 161–165. o.

65 Az MSZMP PB 1988. augusztus 9-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5/1032. 6. e.

66 Lásd a PB-nek készült összeállítást a PB-tagok megnyilatkozásait éri kritikákról az információs jelentések alapján. MOL M-KS 288. f. 5/1040. 6. e.

ülésen is látszott, hogy a KB-ban a gazdasági és politikai reformok fékezését, illetve felgyorsítását kívánó erők közötti nézeteltérés a történelmi kérdések megítélésében is jelentkezik.⁶⁷ A PB október 4-én egy még határozottabb hangú levéllel volt kénytelen foglalkozni, amely kifejezetten amellett tört lándzsát, hogy ne engedjék megváltoztatni 1956 értékelését, és minősítsék továbbra is ellenforradalomnak.⁶⁸ Az 1988 utolsó negyedéről a KB-nak készített jelentés a közhangulat folyamatos romlásáról számolt be, s egyebek mellett arra is rámutatott: az idősebb párttagok egyre több olyan levelet küldenek, amelyben az 1956-os szituációhoz hasonló ellenforradalmi helyzet kialakulásának veszélyére figyelmeztetnek.⁶⁹

Az október 23-án megtartott, goromba rendőrségi akcióval kísért ellenzéki tüntetés és a november 4-én rendezett hagyományos Köztársaság téri MSZMP-megemlékezés⁷⁰ között zajlott le először a PB, majd a KB ülése, amelyeken megtárgyalták a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól szóló előterjesztést. Az elfogadott határozat végül kitért 1956 minősítésére elől, s csupán annyi került a dokumentumba, hogy a párt vállalja „az 1953–56 közötti éveknek a szocializmus megreformálását igénylő demokratikus törekvéseit. 1956 után az MSZMP nagy erőfeszítéseket tett a szocializmus addig kialakult rendszerének megváltoztatására.”⁷¹ Pedig korábban a PB elé került elaborátum még úgy fogalmazott: „vállaljuk az 1956-ban a szocializmus megreformálását igénylő, a népi demokratikus fejlődést támogató irányzatot, amelynek számos forradalmi követelését sikeresen megvalósította az MSZMP”⁷².

A pártvezetésben a megfogalmazások árnyalása-radikalizálása körül zajló viták végkimenetele jelentéktelennek tűnhet a hamarosan bekövetkező éles fordulathoz képest, ám éppen az óvatoskodás mutatja az őrlődést az elkerülhetetlen polarizálódás és a pártegység igénye között. Grósz Károly november végi „fehérterroros” beszéde nemcsak a széles közvéleményt dülta fel, hanem a polarizálódást is felgyorsította. Az MSZMP-nek csak úgy lehetett esélye arra, hogy radikális reformokkal megőrizze hatalmát, ha újfajta legitimitációt talál hozzá, ezt azonban kizárta az 1956 kádárista minősítéséhez való ragaszkodás. A politikai reformokat ígérő, sőt erre vonatkozó koncepciókat, törvényjavaslatokat fogalmazó MSZMP nem maradhatott meg felemás állapotában. Rainer M. János pontosan jellemezte a helyzetet: „Nem csupán az ellenzéki politikai szervezetek befolyása és főképp nyilvánossága növekedett, hanem az MSZMP-n belül is mind többen ismerték fel, hogy a párt képtelen a régi módon *kezelni* a válságot, egy plurális szerkezetben viszont előbb-utóbb összeroppantja a múlt terhe, vagy a legitimitációs résen keresztül valóságos legitimitációs ürbe illan el. A részt volt hivatva betönni az MSZMP történelmi útjával foglalkozó bizottság munkája.”⁷³

Amikor a Történelmi Albizottság megkezdte munkáját, az volt a cél, hogy egy új reform-

67 Az MSZMP KB 1988. szeptember 27-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 4/424. 6. e.

68 A PB úgy határozott, hogy a hasonló tartalmú levelekre a KB nevében Lukács János válaszoljon, s a KB-tagok kapjanak róla információt. MOL M-KS 288. f. 5/1039. 6. e.

69 A jelentés a KB Társadalompolitikai Osztályán készült 1989 januárjában. MOL M-KS 288. f. 11/4506. 6. e.

70 A párt lapja az 5. oldalon számolt be az eseményről a korábbi évtizedek szellemében, újra kiemelve, hogy a párt 1956 decemberében „máig ható érvényességgel elemezte” az „itt a téren tomboló ellenforradalom” okait. Más szövegösszefüggésben a cikk gondosan került az „ellenforradalom” kifejezést (és bármilyen egyéb határozott minősítést). *Népszabadság*, 1988. november 5.

71 Az MSZMP KB 1988. november 1–2-án tartott ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 4/244. 6. e.

72 A PB 1988. október 18-án tartott ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5/1040. 6. e.

73 Rainer M. János: A rendszerváltozás és az 56-os hagyomány. In *A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. köt. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok*. Szerk. Bozóki András. Budapest, 2000, Új Mandátum.

kurzus legitimációjának megalapozásához járuljon hozzá. Időközben a társadalomban többé-kevésbé *nyíltan* végbement 1956 rehabilitálása, ez a hivatalos nyilvánosságban sem volt már tabutéma. Csak az utolsó szelepet kellett felnyitni. Az albizottság munkájának eredménye olyan folyamatot gyorsított fel, amely messze túl vitt az eredeti szándékokon. 1989. január 27-én az albizottság megtárgyalta az elkészült tanulmányt, és Pozsgay Imre azonnal meglátta a benne rejlő politikai töltetet. Úgy fogalmazott: a dokumentumnak megkerülhetetlen hatása lesz a közgondolkodásra, nem utolsósorban a KB állásfoglalására. A tanulmányban 1956 kapcsán használt „népfelkelés” terminusról pedig megállapította: az adott pillanatban ez az egyetlen lehetséges formátum, amely a megbékélés felé vezetheti az ügyet anélkül, hogy „egy bizonyos garnitúrával és párton belüli erőkkkel nyílt konfrontációba kellene kerülni”⁷⁴.

Pozsgay jól látta, hogy két dologra volt szükség: megfelelő formulára, amely alkalmas a PB, majd a KB meggyőzésére, de mindenekelőtt *kész helyzet* teremtésére. Ezért nyomban másnap, mindenféle egyeztetés nélkül, egy rádióinterjúban a nyilvánosság elé tárta a bizottság új értékelését 1956-ról.

A PB 1989. február 7-i ülésén Pozsgay a „népfelkelés” kategória mellett annak átfogó jellegével érvelt: alkalmas arra, hogy szovjetellenes felhang nélkül is antisztálinista tartalmú legyen, ugyanakkor legalább időlegesen megnyugtassa azokat, akik forradalomnak, nemzeti forradalomnak, függetlenségi háborúnak tartják az 1956-os eseménysort. Úgy vélte, ez kiegészítheti a pártot egy „aktuálpolitikai kényszerből” született fogalom fogságából, anélkül, hogy aláásná teljes identitását, önbecsülését. A pártvezetésen belül az új meghatározás elfogadása során a forradalom kategória használatának kerülése éppoly fontos volt, mint az ellenforradalom-definíció elutasítása.⁷⁵

A KB 1989. február 10–11-i ülésén történtek híven tükrözték, milyen nagy ribilliót váltott ki az MSZMP-ben 1956 puccszerű átértékelése. Nem volt kétség afelől, hogy a nevezetes bejelentés idején éppen külföldön tartózkodó pártfőtitkár, Grósz Károly reprezentálta a pártnak azt a szárnyát, amelynek ellenállásával számolni kellett. A KB-ülésen Grósz nem is habozott utalni a felháborodott párttagok leveleinek áradatára. Az ellenállás azonban csak utóvédharcnak bizonyult. A főtitkár megtehette ugyan, hogy a PB többségének álláspontját közvetítve az új értékelést a korábbival szemben „egy másik egyoldalúság” elfogadásának ítélje, s kifogásolhatta a bejelentés módját mint „elfogadhatatlan eljárást”, ám maga volt kénytelen javasolni az albizottság tanulmányának megjelentetését, és pártvitára bocsátását. Nyilvánvalóan ez tűnt a legjobb módszernek arra, hogy megakadályozzák az új értékelés hivatalossá válását, és hogy a további alaposabb munkálatok szükségességét hangoztatva elodázzák az egyértelmű állásfoglalást.⁷⁶

1989 elején, a gát felszakadása után már védhetetlen volt a kádárista értékelés fenntartása. Az „ellenforradalmazó” koncepció hívei is egyetértettek azzal, hogy az 1956-ban történeteket komplexebben, alaposabb vizsgálat alapján kell értékelni, s legfeljebb arra utalhattak, hogy az albizottság munkája ennek a vizsgálatnak nem a végét, hanem a kezdetét jelezte. A helyzetet jellemzi, hogy a KB-ülésen a régi kádárista gárda reprezentánsaként felszólt Kállai Gyula, akinek a nevéhez kötődik a korábban említett 1957. tavaszi előadás, amely elsőként fejtette ki a nyilván-

74 A Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén készült magnófelvétel alapján. Melléklet a PB 1989. január 31-i ülésének jegyzőkönyvéhez. MOL M-KS 288. f. 5/1050. 6. e.

75 Az MSZMP PB 1989. február 7-i üléséről készült magnetofonfelvétel. Idézi Rainer: i. m. 654. o.

76 Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. február 10–11-i ülésén. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. köt.* Szerk. S. Kosztricz Anna és mások. Budapest, 1993, Magyar Országos Levéltár, 3–11. o.

nosság előtt a párttagság számára kötelezően elsajátítandó ellenforradalom-konceptiót. Kállai megpróbálta visszaterelni a párt álláspontját a jól bevált „kétszakaszos ellenforradalomhoz”, s kompromisszumként a „népfelkelés és ellenforradalom” kettős meghatározást ajánlotta.⁷⁷

A vitában bebizonyosodott, hogy a kommunista párt melletti elkötelezettség kialakításában még azok számára is jelentős szocializációs tényező volt az „ellenforradalmazó” koncepció elfogadása, akik 1956-ban még meg sem születtek. A legitimációs probléma aktualizálódásával együtt a fiatalabbakban is nyomban életre kelt az elhárító mechanizmus, mégpedig egyszerű kérdésfeltevés formájában: ezek szerint a népfelkelés leverői és az 1956 utáni kádárista politikai vonal képviselői voltak a nép ellenségei?⁷⁸ A nagy hirtelen előkerült kérdés érdemi feldolgozásánál valóban egyszerűbbnek tűnt a kétszakaszos – vagy még inkább az események kétarcúságát kiemelő – értékelés preferálása, már csak azért is, mert erre vonatkozóan vissza lehetett nyúlni az MSZMP bizonyos korábbi állásfoglalásaihoz.⁷⁹ Jellegetes megközelítés volt Tökei Ferencé, aki Lukács Györgyre hivatkozva a semleges „felkelés” formula alkalmazását azért tartotta szerencsésnek, mert az nem utalt az események korántsem egyértelmű irányára.⁸⁰ A vitában kétségtől az a fajta érvelés bizonyult a legnépszerűbbnek, amely a differenciált megközelítés érdekében elhárította a sommás, úgymond „egyszavas” értékelést. Sokaknak fontos volt, hogy ne kelljen egyszeriben leszámolniuk korábban hangoztatott álláspontjukkal. Ugyanakkor az új értékeléshez minden további nélkül hozzá lehetett kapcsolni a radikális reformok és a kemény önkritika szükségessége melletti kiállást.⁸¹

A vitában egyértelmű volt, hogy súlyos feszültségek forrása lehet a társadalom és a párt 1956 megtételeivel kapcsolatos megosztottsága. Berecz János, aki éppen az ügy „politikai kezelésének” kidolgozása érdekében próbálta egy Grósz–Pozsgay–Berecz hármas bizottság felállításával elhalasztani az állásfoglalást, rámutatott, hogy nem Pozsgay bejelentése osztotta meg a párttagságot, az csupán láthatóvá tette a megosztottság tényét. Pontosan érzekelte, hogy a legkényesebb probléma, nevezetesen az áldozatok emlékéhez való viszony kérdése nem maradhat megválaszolatlanul.⁸² Ezzel szemben Horn Gyula igyekezett elterelni a vitát a lelkiismereti válság felé vezető útról: károsnak vélte, ha 1956 miatt alakul ki polarizáció a pártban, ahelyett, hogy a reformok ügyében válnának el az álláspontok.⁸³

A KB állásfoglalásáról megjelent közlemény pontosan jelezte a vita két jellegetes momentumát. Az egyik az „egyszavas” értékelés kifogásolásának és így az új minősítés relativizálásának jelensége volt, amely végül a „továbbkutatás” deklarált igényében jelent meg. A másik

77 Uo. 19–21. o.

78 Jellegetes példa Koi Tibor felszólalása, uo. 41–42. o.

79 Jassó Mihály például Nagy Imre 1956. október 24-i, az ellenforradalmat elítélő, illetve Kádár János 1956. november 12-i, „népmozgalmat” említő megfogalmazását idézte, uo. 25–26. o.

80 Uo. 44–45. o.

81 Lásd Romány Pál felszólalását, aki a KB mellett működő Tanácsadó Testület nevében is beszélt, uo. 29–30. o.

82 Berecz János felszólalása, uo. 46–47. o. A vitában Aczél György élesen bírálta Berecz Jánost nyolcvanas években kifejtett tevékenységéért: „És kedves Berecz elvtárs, hadd mondjam itt elvtársiasan, jobb lett volna tegnap ide kiállni, erről beszélni, mert nem kis felelőssége van magának abban, hogy kampányszerűen alakult át 75–80-ban és 81-ben és 86-ban sommás, egysíkú ítéletté, amelyik miatt most megint egy másik sommáság fenyeget. Én azt hiszem, nagyot nyert volna Ön, ha ide kiáll, és azt mondja, kérem, én ebben részes voltam, ez volt véleményem”. Berecz válaszában kijelentette, hogy 1988. november 1-jén a KB-ülésen már vállalta a felelősséget azért, ami 1985 körül a propagandában történt, majd ugyanezt megtette a *Népszabadság*ban és a televízióban is, uo. 98. és 167. o.

83 Uo. 61–63. o.

a korábbi kétszakaszos értékelést megalapozó tények hangsúlyozása: az eseményekben kezdetől fogva jelen voltak kapitalista restaurációra törő erők, s október végétől fölerősödtek az ellenforradalmi cselekmények.⁸⁴

Februárt követően az események felgyorsultak, s az MSZMP 1956-ról alkotott képének differenciálása helyett annak teljes összeomlása következett be. A népfelkelés laza fogalma lehetővé tette a továbbértelmezést, ennek tartalmát azonban már nem az MSZMP-n belüli viták kimenetele, hanem az 1989. évi politikai folyamatok dinamikája határozta meg. Azzal, hogy a Kádár-rendszer legitimációs alapjához tartozó 1956-értelmezés tarthatatlanná vált és felbomlott, út nyílt a rendszerváltás legfontosabb szimbolikus aktusához, a Nagy Imre-temetéshez. Az MSZMP vezetőit ebben a folyamatban nyilvánvalóan érdekelte és érintette, hogy milyen szerepe lesz az átmenet időszakában, az új politikai viszonyok kialakulásában az 1956-os hagyománynak, s ez milyen módon fogja érinteni a párt helyzetét a pluralizmusban, de az 1956-ról szóló emlékezet alakítására egyre csekélyebb volt befolyásuk. A Nagy Imre-temetésig vezető néhány hónap alatt oly mértékben átalakultak a politikai viszonyok, hogy napról napra kétségesebbé vált: az MSZMP kaphat-e bármilyen pozitív szerepet és helyet az 1956-os hagyomány értelmezésében.⁸⁵ Az egyre megosztottabbnak mutakozó és az önfelszámolás felé haladó MSZMP igyekezett ugyan azonnal részt vállalni a múlt korrekt feltárásában,⁸⁶ a párton belüli radikális reformmozgalom 1956 ügyében is konfrontálódott az átalakulást fékező erőkkel, s megpróbált csatlakozni a forradalom Nagy Imréhez kötődő tradíciójához,⁸⁷ de az MSZMP helyét a magyar forradalom társadalmi emlékezetében a párt 1956 vége és 1989 eleje között kifejtett álláspontja jelölte ki.

84 *Népszabadság*, 1989. február 13.

85 Részletes elemzését lásd György: i. m. 181–277. o.

86 Ennek jele volt a *Társadalmi Szemle* 1989. évi 8–9. tematikus történelmi száma.

87 A nemzeti megbékélésre törekvő magatartásnak és e törekvés sikertelenségének jellegzetes dokumentuma volt a Budapesti Reformkör 1989. június 19-i levele a Történelmi Igazságtétel Bizottsághoz. Lásd *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök 1988–1989. Válogatott dokumentumok*. Válogatta és sajtó alá rendezte Ágh Attila, Géczy József, Sipos József. Budapest, 1999, Kossuth, 252–253. o.